

Fabrication of cases during the period of the «great terror»: the archival-investigative case of Petro Drozdenko

Maksym S. Karadzhiev

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Postgraduate student (Ukraine)

email: maksym.karadzhiev@udpu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1691-0387>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/MTD-3329-2025>

Abstract.

The purpose of this article is to research and highlight the mechanisms of operation of the People's Commissariats for Internal Affairs of the Soviet Union during Stalin's «great terror» of 1937–1938, particularly the process of falsifying archival-investigative cases, even against citizens loyal to the regime. The main focus is on the analysis of archival-documentary sources that reveal the cynicism, lawlessness, and inhumanity of the Soviet repressive machine. **The research methodology** is based on a comprehensive analysis of archival materials. An interdisciplinary approach has been applied, including historical analysis, generalization, source studies methods, and elements of content analysis of official documents. The principles of historicism, systematic approach, and scientific objectivity have been adhered to. **The scientific novelty** of the study lies in highlighting the correlation between the accusations during the «great terror» and the political trends in the Soviet state during this historical period. It details the investigative interrogations of the arrested individuals, indicating their unnatural nature and indirectly proving the use of torture. **Conclusions.** The falsification of archival-investigative cases during the «great terror» was not an episodic phenomenon but a systematic mechanism of state repressive policy. Bodies of People's Commissariats for Internal Affairs employed standard schemes for fabricating false accusations, including forced confessions, evidence fabrication, and the absence of an objective judicial review. Ideological loyalty, class origin, and high personal qualities could not protect individuals from the threat of repression. The archival-investigative case of P. Drozdenko is one of many examples of how Stalin's paranoid regime saw «enemies» among all strata of Soviet society. At the same time, People's Commissariats for Internal Affairs operatives exploited this paranoia to destroy people for rewards and financial gain. The conclusions of this study are particularly relevant in the context of the ongoing Russian-Ukrainian war, where historical methods of repression are once again becoming an instrument of the Russian authoritarian regime's struggle against the national identity of Ukrainians.

Keywords: «great terror», People's Commissariats for Internal Affairs, repressions, Soviet Union, fabrication, archival investigative case.

Фабрикація справ періоду «великого терору»: архівно-слідча справа Петра Дрозденка

Максим Караджієв

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

аспірант (Україна)

email: maksym.karadzhiev@udpu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1691-0387>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/MTD-3329-2025>

Анотація.

Метою статті є дослідження та висвітлення механізмів діяльності органів Народних комісаріатів внутрішньої безпеки (НКВС) Радянського Союзу під час сталінського «великого терору» 1937–1938 рр., зокрема процес фальсифікації архівно-слідчих справ проти, навіть, лояльних до режиму громадян. Основна увага приділена аналізу архівно-документальних джерел, які демонструють всю цинічність, беззаконність та антигуманність радянської репресивної машини. **Методологія дослідження** ґрунтується на комплексному аналізі архівних матеріалів. Використано міждисциплінарний підхід, що включає історичний аналіз, узагальнення, методи джерелознавства, а також елементи контент-аналізу офіційних документів. Дотримано принципи історизму, системності, науковості. **Наукова новизна** дослідження полягає у висвітленні кореляції звинувачень періоду «великого

терору» та політичних тенденцій у Радянській державі в цей історичний проміжок; вказано деталі слідчих допитів заарештованих, що вказують на їх неприродність, побічно доводять застосування тортур. **Висновки.** Фальсифікація архівно-слідчих справ у період «великого терору» була не епізодичним явищем, а системним механізмом державної репресивної політики. Органи НКВС застосовували стандартні схеми створення неправдивих обвинувачень, включаючи примусові зізнання, фабрикацію доказів та відсутність об'єктивного судового розгляду. Ідеологічна вірність, класове походження та високі особисті якості жодним чином не могли врятувати від загрози репресій. Архівно-слідча справа П. Дрозденка є одним з безлічі прикладів того, як параноїдальний сталінський режим бачив «ворогів» серед усіх верств населення Радянського Союзу, чим, одночасно, користувалися оперативники НКВС, знищуючи людей заради нагород та фінансового збагачення. Висновки роботи мають особливу актуальність в умовах сучасної російсько-української війни, коли історичні методи репресій знову стають інструментом боротьби російського авторитарного режиму з національною ідентичністю українців.

Ключові слова: «великий терор», Народний комісаріат внутрішніх справ, репресії, Радянський Союз, фальсифікація, архівно-слідча справа.

Постановка проблеми. «Великий терор» 1937–1938 рр., розпочатий оперативним наказом НКВД Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) №00447 «Про репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів», – є однією з найтемніших, найкривавіших та найтрагічніших сторінок української історії. Попри постійний інтерес до теми науковців, громадських діячів, політиків та численні різнобічні наукові дослідження, щороку в науковому середовищі з'являються все нові та нові факти та докази численних злочинів радянського режиму.

В умовах російсько-української війни актуальність дослідження «великого терору» лише зросла, адже в черговий раз українська нація змушена стикнутися з україноненависницькою ідеологією та репресіями від нашого давнього ворога, московитів, що користується давніми радянськими методами геноциду та етноциду.

Попри гучні пропагандистські лозунги та ідеологеми марксизму-ленізму, радянський режим став кривавим катом, як для буржуазії, інтелігенції чи священництва, так для пролетаріїв і бідних селян, яких використали задля встановлення червоної диктатури. Від загрози бути репресованим не був застрахований ніхто, адже в кожному радянський режим міг вбачити потенційного зрадника чи контрреволюціонера та знищити.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Останнє десятиліття значно зріс науковий інтерес до вивчення періоду «великого терору» та його наслідків на регіональному рівні, що дає можливість скласти детальнішу картину цих трагічних подій та провести чітку стратифікацію жертв репресій.

Значну увагу репресіям проти селянства та працівників сфери освіти приділяє В. Марочко (Марочко, Хіліг, 2003). О. Бажан висвітлює процес формування репресивних органів СРСР на Київщині (Бажан, 2016), персоналізує місцевих керівників та виконавців доби «великого терору» (Бажан, Золотарьов, 2016). О. Скус досліджує трагедію знищення уманської інтелігенції за відсутності будь-яких правових норм судово-слідчої системи (Скус, 2020), проблему фабрикації справ задля репресій проти етнічних меншин м. Умань та Уманщини, фальсифікацію справ зі звинуваченням в участі у «військовій повстанській організації» (Скус, 2019). Аналіз публікацій, присвячених характеристиці радянської репресивно-терористичної системи, опублікованих на сторінках часопису «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ» за 1994 – 2022 рр. здійснила О. Колястрок (Колястрок, 2020).

Метою пропонованої статті є спроба на прикладі архівно-слідчої справи уродженця м. Умань продемонструвати всю цинічність та безглуздість радянської репресивної машини, яка масово штампувала справи проти безневинних громадян, навіть не роблячи спроб якісно фальсифікувати факти; продемонструвати, що репресій зазнавали навіть люди, які мали «правильне» класове походження, демонстрували лояльність радянській владі, своїм розумом та особистими якостями досягали високих посад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дрозденко Петро Карпович народився 8 жовтня 1906 р. у м. Умань у родині Карпа Івановича, селянина-бідняка. За національністю – українець. У 1927 р. проходив навчання в Уманському сільськогосподарському інституті, отримав вищу освіту агронома-зерновика. З 1929 р. був членом Комуністичної Партії (більшовиків) України (КП(б)У). У 1930 р. був аспірантом науково-дослідницького інституту соцземлеробства. Згідно даних анкети арештованого, П. Дрозденко ніколи не входив до складу «банд чи терористичних угруповань», не служив у жодній армії, що боролася проти більшовиків та Червоної армії, жодних репресій щодо «антирадянської діяльності» на момент арешту не зазнавав. У 1935 р. був призначеним директором зернового інституту в Дніпропетровську.

Працював завідувачем сектору науки Народних комісаріатів землеробства Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР), пізніше став начальником управління зернорадгоспів. На момент арешту проживав у м. Київ за адресою вул. 25 жовтня, буд. 36, кв. 40. Був у цивільному шлюбі з Лихо Анною Корніївною, мав від неї сина Радомира (ГДА СБУ, Ф.6, Спр. 46336фп, Арк. 6-6а).

4 серпня 1937 р. оперуповноважений, начальник 12 відділення 3-го відділу НКВД УРСР лейтенант держбезпеки Клаусен постановив, згідно статті 93 пункт 2 та статті 108 КПК УРСР, розпочати попереднє слідство по звинуваченню у шкідницькій діяльності в сільському господарстві П. Дрозденка, який нібито входив до складу контрреволюційної шкідницької організації. Виконувач обов'язків прокурора УРСР Л. Яченін санкціонував арешт П. Дрозденка. Основою звинувачення стали матеріали, що нібито доводили контрреволюційну діяльність та зв'язки П. Дрозденка з уже заарештованими та допитаними «троцькістами» Грушевським, Кравецьким та ін. (ГДА СБУ, Ф.6, Спр. 46336фп, Арк. 3).

5 серпня 1937 р. співробітником Управління Державної Безпеки Усіковим було проведено обшук, опис майна та арешт П. Дрозденка. Присутнім був комендант будинку №36 Мироненко. Запобіжним заходом було обрано утримання заарештованого в спецкорпусі Київської в'язниці.

Протоколи допиту від 14 вересня 1937 р. не містять жодних наведених доказів «контрреволюційної діяльності» П. Дрозденка, а під час проведення очної ставки 9 жовтня 1937 р. між П. Дрозденком та нібито ним завербованим П. Бірко, останній категорично заперечував факт своїх антирадянських поглядів, вербування чи отримання будь-яких директив або завдань. Незважаючи на це, подібно до багатьох інших репресованих періоду «великого терору», заарештований П. Дрозденко повністю визнав свою провину, підтверджував будь-які звинувачення слідчих та «викривав» своїх поплічників (ГДА СБУ, Ф.6, Спр. 46336фп, Арк. 27-29а).

«Так, я визнаю себе винним в тому, що до недавнього часу входив до складу контрреволюційної української націоналістичної організації, яка ставила перед собою за мету повалення радянської влади та відторгнення України від Союзу РСР» (ГДА СБУ, Ф.6, Спр. 46336фп, Арк. 8).

«...я в 1930 р., будиши аспірантом науково-дослідного інституту соцземлеробства, під впливом антирадянськи налаштованої частини професорів цього інституту, виступив до друку та захищав шкідницьку теорію дрібної оранки» (ГДА СБУ, Ф.6, Спр. 46336фп, Арк. 9).

«Після цього Чабай розповів, що в Наркомземі існує націоналістична організація, яка є ланкою однієї широко-розгалуженої націоналістичної організації, що існує в Україні та ставить своїм завданням шляхом терору та збройного повстання повалити радянську владу, відторгнути Україну від Союзу РСР, і створити самостійну Україну з буржуазно-демократичною формою правління. Причому Чабай сказав, що в боротьбі за повалення радянської влади організація орієнтується на допомогу з боку Польщі та Німеччини» (ГДА СБУ, Ф.6, Спр. 46336фп, Арк. 12).

«...на мене, як на учасника організації покладено завдання з насадження націоналістичних кадрів на керівну роботу як в науково-дослідних, так і в навчальних закладах, а також підбір та підготовка таких кадрів серед аспірантури науково-дослідних ВНЗ в системі Наркомзему» (ГДА СБУ, Ф.6, Спр. 46336фп, Арк. 13).

«Ільяшенка з мого відома направили директором Уманського сільськогосподарського інституту... був направлений на посаду директора Дніпропетровського зернового інституту учасник організації Дашевський... У цьому ж інституті, незважаючи на вимоги парторганізації, мною за допомогою Сердюка був залишений на науковій роботі член організації Запара» (ГДА СБУ, Ф.6, Спр. 46336фп, Арк. 16).

Показання П. Дрозденка, цілком імовірно, були вибиті силою або складені без його прямої участі, адже не містять жодних спроб заарештованого заперечити бездоказові звинувачення або приховати частину інформації. З боку слідчих відсутні спроби «зловити» П. Дрозденка на неправдивих показаннях, адже останній чітко та розгорнуто «зізнається», навіть у тому, про що слідчі його не питали.

Побічно протоколи допиту демонструють нам, які погляди переважали серед політичного керівництва та репресивних структур сталінського періоду. Страх радянського режиму перед відродженням національних українських ідей серед тих, кого не знищили Голодомором, формував міф антирадянської націоналістичної організації, що нібито таємно діяла на всіх суспільних рівнях УРСР. З параноїдальною істерією червоні кати скрізь шукали «зрадників», «боротьбистів» та «шпигунів». «Зізнання» П. Дрозденка у підготовці антирадянських кадрів розв'язували руки репресивним структурам щодо усіх, хто мав з ним зв'язки, а масові «підтвердження» зовнішнього впливу з боку Польщі та нацистської Німеччини допомагали компартії виправдати етнічні чистки серед поляків та німців Радянського Союзу та обґрунтувати будь-які агресивні дії проти даних держав.

Не дивно, що в таких умовах, слідчі справи постійно перетворювалися на відвертий фарс, завдяки якому представники репресивних структур розправлялися зі своїми противниками чи недругами, збагачувалися за рахунок конфіскованого майна та хабарів-відкупів, заради нагород та схильності від вищого керівництва максимально «перевиконували» плани репресій.

Під час допиту П. Дрозденко називає значну кількість прізвищ інших «членів» організації (частина яких нібито була завербована ним), іноді вказує їх посади, місце роботи та конкретне направлення «контрреволюційної діяльності». Чабай, Гончаренко, Сонунцов шкодили процесу посіву та зернозаготівлі. Гондаренко вів шкідництво по лінії МТС та заготівлі площ посівів, неправильно розміщував культури посівів. Губа підривав насадження лісових смуг в степах України. Бойко, як працівник апарату Наркомзему, дезорганізував діяльність управління наркоматом.

П. Бірко, давній знайомий П. Дрозденка, нібито неодноразово виявляв останньому своє невдоволення політикою партії. За сприяння П. Дрозденка його було прийнято в Наркомзем для роботи з аспірантурою.

Під час допиту від 1 жовтня 1937 р. П. Дрозденко заявляє, що членами організації є Ф. Тесленко – директор Дергачівського зоотехнічного інституту; Заєць – викладач університету ім. Артема в Харкові, Д. Лимаренко – старший агроном районного земельного відділу в Харківській області та ін. (ГДА СБУ, Ф.6, Спр. 46336фп, Арк. 24). Спроби приховати інформацію з боку П. Дрозденка попри відсутність доказів звинувачень чи спроби виявити неточності в показаннях заарештованого з боку слідчих відсутні.

Протоколи допитів М. Голубятникова, колишнього наркома комунального господарства УРСР, від 17 серпня 1937 р., В. Криха від 4 вересня 1937 р., С. Андрощука, колишнього начальника вівчарного управління наркомрадгоспів УРСР, від 26 серпня 1937 р. дають інформацію, що заарештовані підтверджують або свої зв'язки з П. Дрозденком, або факт його входження в міфічну націоналістичну організацію. І. Бойко, колишній керівник справами наркомрадгоспів УРСР, під час допиту 14 серпня 1937 р. заявляє, що міфічною організацією керували Г. Чабай і П. Дрозденко. Жодних доказів, крім слів заарештованих, не надано, що побічно підтверджує сфальсифікованість і їх справ. Структура та текст допитів, загалом, нагадують допит П. Дрозденка.

23 жовтня 1937 р. нарком внутрішніх справ УРСР, комісар держбезпеки II рангу І. Леплевський та прокурор Союзу РСР А. Вишинський затвердили обвинувальний вирок по справі №817 П. Дрозденка, якого визнали винним у тому, що він був активним учасником антирадянської, націоналістичної організації, що ставила за мету повалення радянського та встановлення фашистського устрою; знав і повністю підтримував терористичні установки організації; втягнув у організацію громадян Голуба та Бірко; займався шкідництвом та насаджував націоналістичні кадри в науково-дослідних установах. Жодних доказів, окрім слів самого обвинуваченого не вказано (ГДА СБУ, Ф.6, Спр. 46336фп, Арк. 65, 66, 67).

24 жовтня 1937 р. Воєнна Колегія Верховного Суду СРСР під час закритого судового засідання в м. Київ винесла вирок П. Дрозденку за ст. 54-7, 54-8, 54-11 КК УРСР — вища міра покарання (розстріл з конфіскацією майна). Вирок був приведений у виконання 25 жовтня 1937 р. в м. Київ.

22 березня 1941 р. помічник наркома внутрішніх справ УРСР Ратушний утверджує постанову, згідно якої все конфісковане майно П. Дрозденка спільного користування необхідно реалізувати, а отримані кошти здати в дохід держави, адже протягом трьох років з моменту конфіскації ніхто зі спадкоємців репресованого не звертався з відповідним питанням. Таким чином, ми отримуємо черговий доказ, що репресії мали на меті ще одну ціль — створити «тіньовий бюджет» СРСР за рахунок конфіскованого майна мільйонів убитих громадян.

Спроби родичів репресованого Дрозденка дізнатися правду про його долю тривалий час не мали успіху. У зверненні до начальника обліково-архівного відділу КДБ при Раді міністрів УРСР майора Гурьянова від 26 жовтня 1955 р. подається інформація, що відмітки про виконання вироку (розстрілу Дрозденка) немає. 28 лютого 1956 р. Воєнна Колегія Верховного Суду СРСР у зверненні до начальника Головного управління міліції МВС СРСР просить надати через місцевий РАГС довідку батьку П. Дрозденка (Карпу Івановичу), що його син помер, відбуваючи покарання, 12 квітня 1940 р.

Таким чином фальсифікувався навіть сам факт знищення людини, родичам подавали неправдиву інформацію, аби ніхто не зміг добратися до жорстокої суті радянського «правосуддя».

Лише 29 грудня 1956 р., після чергового звернення Карпа Дрозденка, Військовою прокуратурою УРСР прийнято постанову про перегляд справи П. Дрозденка.

29 серпня 1957 р. заступник Головного військового прокурора, згідно статті 337 КПК РРФСР, затвердив висновок, направлений у Воєнну Колегію, відповідно до якого П. Дрозденко був засуджений необґрунтовано. Вирок був заснований на неперевіреніх даних без об'єктивної

перевірки як показань самого П. Дрозденка, так й інших заарештованих, що давали показання проти нього. Так, перегляд справ показав, що Г. Чабай не був учасником «антирадянської організації», а тому не міг завербувати П. Дрозденка. П. Бірко та Голуб не могли бути завербовані П. Дрозденком, адже теж не були учасниками організації. Подібна ситуація виявлена щодо репресованих Курятникова, Варфоломєєва, Криха, Андрощука та ін., які давали показання проти П. Дрозденка, але теж були незаконно засуджені. У матеріалах партархіву жодної інформації щодо «троцькізму» П. Дрозденка при перевірці не виявили. Опитані в рамках перевірки справи колишні колеги Головаш, Чухно, Кара-Васильєв позитивно схарактеризували П. Дрозденка.

Висновок був направлений до Воєнної колегії, яка 30 січня 1958 р. постановила припинити слідчу справу П. Дрозденка за відсутністю складу злочину. 20 вересня 1989 р. постановою Секретаріату ЦК Компартії України П. Дрозденка було реабілітовано у партійному відношенні.

Висновки. Архівно-слідча справа П. Дрозденка яскраво демонструє, що репресії періоду «великого терору» 1937-1938 рр. стали настільки масовими, що будь-яка якісна фальсифікація справ катами НКВС втратила сенс – справи та вироки клепали за одним зразком, змінюючи лише персональну інформацію звинувачених та статті кримінального кодексу. Звинувачення цілком корелювалися з політичною повісткою кремлівської верхівки СРСР.

Пролетарське та селянське класове походження, відсутність антирадянських поглядів та зв'язків з українськими націоналістами, досягнення високих посад чесною працею – ніщо з цього не давало захисту від сталінської репресивної машини, що заради вигоди чи через страх могла зробити винним будь-кого. Конфісковане майно ставало масштабним джерелом прибутку як представників репресивних структур, так і загалом держави. Родичам репресованих залишалося лише роками добиватися хоч якоїсь інформації про їх долю.

Фінансування. Автор не отримувала фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Бажан, О.** (2016). Вертикаль терору: діяльність Уманської міжрайонної оперативно-слідчої групи НКВС у 1937–1938 рр. *Наукові записки НаУКМА. Том 182. Історичні науки*, 41–48.
- Бажан, О., Золотарьов, В.** (2016). «Ті, хто натискали на гачок»: коменданти НКВС УРСР та УНКВС Київської області у часи «Великого терору». *Краєзнавство*. № 3–4, 257–268.
- ГДА СБУ** – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Коляструк, О.** (2024). Радянська репресивно-тоталітарна система за матеріалами журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*, 49, 122-129. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-49-122-129>.
- Марочко, В., Хіліг, Г.** (2003). *Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941)*. Київ: Наук. світ, 302 с.
- Скус, О.** (2019). Реабілітована інтелігенція Уманщини: міфічна військова повстанська організація. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 30 (69), № 2. 54–59.
- Скус, О.** (2020). Доля інтелігенції Умані: архівно-слідча справа подружжя Оржехівських. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті»*. Львів, 370–372.

References:

- Bazhan, O.** (2016). Vertykal teroru: diialnist Umanskoï mizhraionnoi operatyvno-slidchoi hrupy NKVS u 1937–1938 rr. [The Vertical of Terror: Activities of the Uman Interdistrict Operative-Investigative Group of the NKVD in 1937–1938]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Tom 182. Istorychni nauky – Scientific Notes of NaUKMA. Volume 182. Historical Sciences*, 41–48. [in Ukrainian].
- Bazhan, O., Zolotarov, V.** (2016). «Ti, khto natyskaly na hachok»: komendanty NKVS URSR ta UNKVS Kyivskoi oblasti u chasy «Velykoho teroru» [«Those Who Pulled the Trigger»: Commandants of the NKVD of the Ukrainian SSR and the UNKVD of the Kyiv Region During the Great Terror]. *Kraieznavstvo – Kraieznavstvo*. №. 3–4, 257–268. [in Ukrainian].
- HDA SBU** – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. [Branch State Archive of the Security Service of Ukraine].
- Koliastruk, O.** (2024). Radianska represyvno-totalitarna systema za materialamy zhurnalu «Z arkhiviv VUCHK–GPU–NKVD–KHB». The soviet repressive-totalitarian system according to the sources by the magazine «From the archives of the VUCHK-GPU-NKVD-KGB». *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila*

- Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series History, 49, 122-129. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-49-122-129>.*
- Marochko, V., Khilih, H.** (2003) *Represovani pedahohy Ukrainy: zhertvy politychnoho teroru (1929–1941). [Repressed Educators of Ukraine: Victims of Political Terror (1929–1941)].* Kyiv: Nauk. Svit, 302 p. [in Ukrainian].
- Skus, O.** (2019). *Reabilitovana intelihentsiia Umanshchyny: mifichna viiskova povstanska orhanizatsiia. [Rehabilitated Intelligentsia of Uman Region: The Mythical Military Insurgent Organization]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Istorychni nauky – Scientific Notes of V.I. Vernadsky Tavriya National University. Series: Historical Sciences. 30 (69), №. 2, 54–59. [in Ukrainian].*
- Skus, O.** (2020). *Dolia intelihentsii Umani: arkhivno-slidcha sprava podruzzhzia Orzhekhivskykh. [The Fate of the Uman Intelligentsia: The Archival-Investigative Case of the Orzhekhovskiy Family]. Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu «Totalitaryzm yak systema znyshchennia natsionalnoi pamiaty» – Materials of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference with International Participation «Totalitarianism as a System of National Memory Destruction». Lviv, 370–372. [in Ukrainian].*

Надійшла до редакції / Received: 15.04.2025

Схвалено до друку / Accepted: 23.05.2025